

IMAGINEA LITORALULUI ROMÂNESC PE HARTA NAUTICĂ A LUI IEHUDA BEN ZARA (1497)

EUGEN GLÜCK

Unul din izvoarele cartografice puțin cunoscute ale litoralului românesc este lucrarea elaborată de Iehuda ben Zara ce face parte din hărțile nautice manuscrise care au supraviețuit pînă în zilele noastre. După cît se pare, la un oarecare timp după elaborare a ajuns în posesia familiei Borgia, care se găsea în culmea puterii. Harta a fost ulterior înglobată în colecția muzeului Borgia din Roma¹. După cunoștința noastră harta lui Iehuda ben Zara a fost publicată în alb-negru o singură dată, în prestigioasa colecție „Monumenta Cartografica Vaticana“, editată sub conducerea lui Roberto Almagia².

Datarea, localizarea elaborării și paternitatea lucrării este stabilită într-un mod indubitabil cu ajutorul inscripției autografe notată pe marginea inferioară a hărții, redactată în original în limba italiană: „Iehuda ben Zara a întocmit prezenta hartă în Alexandria la 8 februarie 1497“.

În ceea ce privește biografia autorului dispunem de date foarte sărace. Analizînd numele lui putem deduce cu siguranță că este vorba de un cartograf evreu, care la data respectivă activa în Alexandria, aparținătoare Egiptului stăpînit de mameluci. Tot numele lui pare să indice că era originar din orașul Zara (azi, Zadar, R.S.F. Iugoslavia) pe atunci componentă Dalmației venețiene. Această supoziție devine și mai verosimilă dacă luăm în considerare și faptul că textul de pe marginea hărții este redactat în limba italiană. În tot cazul avem un temei serios de a crede că Iehuda ben Zara s-a format în cadrul mișcării culturale iudaice de pe sol italian și care a produs oameni de talia lui Iosef ha Kohen (1496 — după 1575), medic și istoriograf³.

Activitatea cartografică a lui Iehuda ben Zara nu s-a limitat la harta lui nautică desenată în Egipt în 1497. Dispunem și de informații referitoare la o altă lucrare cartografică, prevăzută tot cu text italian, pe care o întocmise mai tîrziu în 1505, în centrul de cultură ebraică de la Safet din Galileea (Palestina). Ea devenise cunoscută abia în anul 1882, cu ocazia expoziției organizate în cadrul celui de-al III-lea Congres internațional de geografie, fiind în proprietatea unui colecționar particular⁴. Ubicațiunea lui ulterioară este necunoscută.

¹ Ms. Borg. Lat. 767, p. 253.

² Monumenta Cartografica Vaticana, vol. I, tavola XIX.

³ Eugen Glück: Magazin istoric, anul 17, nr. 9 din sept. 1983, p. 24.

⁴ Monumenta Cartografica Vaticana, vol. I, p. 47.

Harta lui Iehuda ben Zara este desenată pe pergament și are în esență un format de 67 × 92,5 cm, deci proporții relativ reduse. Ea poartă semnele clare ale unei degradări mai vechi produsă de umiditate și uz. La o dată modernă necunoscută de noi harta a fost restaurată în condiții excelente⁵.

În ceea ce privește aria ei de cuprindere, avem de-a face cu un portulan destinat în principal pentru uzul navigatorilor. Lipsesc însă și unele elemente obișnuite ale hărților nautice ce cuprind, de regulă, Europa și nordul Africii. Dintre acestea pe noi ne interesează oarecum faptul că harta ignoră treimea răsăriteană a Mării Negre, împreună cu litoralul aferent. Nu se poate da un răspuns categoric cu privire la eventualitatea că această zonă a figurat pe un alt pergament, atașat celui ce a supraviețuit în zilele noastre. În ceea ce privește conținutul portulanului desenat de Iehuda ben Zara, el trădează o asemănare izbitoră mai ales în zona Mării Negre cu cel lucrat de Feducci tot în anul 1497⁶.

Harta lui Iehuda ben Zara urmează tradiția portulanilor catalane fără să indice latitudinea și longitudinea, folosește structura elementelor respective și preia adesea și denumirile geografice, potrivit rezonanței acestora. Lucrarea reprezintă o operă de valoare medie, mai elevat este desenul și utilizarea culorilor. Astfel Marea Roșie este redată semnificativ în aceeași culoare. Marea Baltică este azurie. Potrivit tradiției vremii a intercalat și câteva figurine simbolice ca, de exemplu, beduinul șezând pe o cămilă în nordul Africii. În tot cazul, culorile dominante sînt roșu și negru.

Desigur, pe noi, ne interesează în primul rînd elementele legate nemijlocit de teritoriul patriei noastre, în primul rînd litoralul ce este redat mai amănunțit potrivit menirii hărților nautice.

Linia litoralului este aproximativ bine fixată. Țarmul vestic al Mării Negre prezintă o ușoară înclinație în direcția sudvest-nordest care este ceva mai pronunțat decît realitatea. În ce privește creșterea țărmului la sud de litoralul românesc se evidențiază capul Caliacra (R. P. Bulgaria). La nord de acesta, pînă în delta Dunării, apare un țărm crestat cu șase întrînde, dintre care cele trei nordice pot constitui chiar un singur golf mai mare. În realitate țărmul românesc între Mangalia și brațul Sf. Gheorghe al Dunării nu este atît de crestat.

Delta Dunării este redată deficitar, fiind cunoscute doar două brațe, care închid o mare insulă triunghiulară. Pe lîngă brațele Chilia și Sf. Gheorghe nu apare și cel de la Sulina.

Potrivit hărții lui Iehuda ben Zara și țărmul deltei este destul de crestat, ceea ce este desigur inexact. Comparînd lungimea țărmului deltei cu cea a sectorului dintre capul Caliacra și deltă se evidențiază faptul că țărmul cuprins între cele două brațe ale Dunării este chiar mai lung, ceea ce la fel nu concordă cu realitatea.

La terminalul brațului Sf. Gheorghe, harta indică un întrînd în formă de cerc aproape închis, avînd în mijloc o mică insulă. Nu este exclus că autorul hărții a confundat Razelmul cu un golf existent la vărsarea în mare a brațului Sf. Gheorghe. Un alt golf în formă de semicerc, în mijloc cu o insulă mai mare, se găsește la terminalul brațului Chilia.

La vărsarea în mare a brațului amintit sînt indicate două golfuri suprapuse în formă de cerc avînd cîte o ieșire foarte mică. În interiorul acestor golfuri ca și de-a lungul țărmului situat la nord și sud de brațul Chilia, găsim linii punctate ce oglindesc depuneri de nisip.

Pe teritoriul patriei noastre harta lui Iehuda ben Zara indică nouă toponime ce sînt redade în forme asemănătoare cu cele cunoscute din hărțile precedente. Omologarea lor a dat naștere la discuții aprinse între istoricii și cartografii mo-

⁵ Noi am avut contact cu colecția amintită în anul 1978.

⁶ A. E. Nordenskiöld, *Periplus Newyork 1897*, planșa XXII.

derni⁷. De fapt, aceste toponime apar într-o formă sau alta, începînd cu harta lui Visconti, redactată în anul 1318, deţinută actualmente de Biblioteca Națională austriacă din Viena⁸.

În partea de sud a litoralului românesc, între actuala graniță a R.S.R. și delta Dunării, se pot identifica următoarele toponime redactate cu rezonanță italiană: 1. Pangalao; 2. Costansa; 3. Zanuarda; 4. Groxea.

Între cele două brațe extreme ale deltei Dunării figurează alte cinci toponime: 1. Straninto; 2. Laspera; 3. S. Zorzi; 4. Solinat; 5. Lincostoma.

În ceea ce privește omologarea acestor toponime putem stabili cu certitudine că Pangalao este identic cu Mangalia, iar Costansa în mod evident corespunde Constanței de astăzi. Zanuarda ar fi putea fi eventual Cernavoda din moment ce nu avem o însemnare sigură în sensul că toate toponimele de pe hartă trebuie să fi fost localizabile chiar pe țărîm. Groxea rămîne în domeniul incertitudinilor.

Acceiași situație există și în legătură cu cele două toponime aflate în sudul deltei. Se pare că S. Zorzi corespunde localității Sf. Gheorghe și este doar plasat greșit în partea de nord a deltei. Solinat sugerează o identitate cu Sulina. Lincostoma grefată pe malul sudic al brațului Chilia pare să indice o așezare mai importantă în interiorul uscatului, cu atît mai mult cu cît literele care o indică depășesc ca mărime pe cele folosite la alte localități. În ceea ce privește identitatea, există aproape un consens între cercetători de a identifica Lincostoma cu Chilia Veche.

Comparînd situația sus-arătată cu cele pe care le putem repera în sectoarele învecinate ale țărmului Mării Negre, putem constata că și pe litoralul nostru în epoca dată exista o rețea de așezări portuare ce ofereau posibilitatea practicării unui intens schimb de mărfuri.

Fiînd vorba de o hartă eminamente nautică, autorul nu a fost interesat în reliefaarea interiorului uscatului. În mod evident s-a indicat greșit cursul Dunării, care este prezentat liniar în direcția vest-est. În apropierea teritoriului actual al patriei noastre este reliefată „insula” Sirmului, ce găzduiește o puternică cetate și pe care în mod indubitabil putem considera a fi Belgradul. În acest sector se varsă în Dunăre și un rîu avînd un curs direcționat nord-sud și care nu poate fi altceva decît Tisa. Pe teritoriul dintre Tisa și Marea Neagră sînt menționate două fortărețe mai mici, ambele sînt însă nenominalizate. Pe una filiiu un steag, în timp ce pe cealaltă nu se găsește nici un stîndard. Judecînd pe baza faptului că fortăreața prevăzută cu stîndard este așezată la nord-est de insula Sirmiu, s-ar părea că este vorba de puternica cetate de la Timișoara. Cealaltă cetate așezată la nord-vest de Timișoara ar putea fi Alba-Iulia sau eventual Suceava, ambele de importanță majoră și bine întărite.

Harta lui Iehuda ben Zara oferă și anumite orientări de ordin politic. De-a lungul litoralului românesc sînt fixate două steaguri roșii care par să indice apariția stăpînirii otomane în zonă. În acest fel cartograful a înregistrat evenimentele desfășurate cu cîteva decenii în urmă, ce au dus la ruperea Dobrogei de către otomani din trupul Țării Românești. În general autorul s-a străduit să indice prin steaguri similare aria cîmpirilor otomane în Asia Mică și în peninsula Balcanică. Pare însă anacronic steagul genovez înfipt în mijlocul Mării Negre, dar fiind faptul că în 1475 căzuse în mîna turcilor Kaffa, ultima lor factorie în zona

⁷ G. I. Brăteanu: *Vicina I.* Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique Tome X — 1923. Idem: *Recherche sur le commerce Genoïs dans la Mere Noire au XIII* — e. Paris 1929, Idem, Extras din Revista istorică română, vol. III, fasc. 2—3, București 1933., Idem, *La Mère Noire*. Monachi 1969, Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters Hildesheim* 1962 (reîmpărire), Nicolae Grămadă: *Vicina Cernăuți* 1925 (extras din Codrul Cosminului), A. E. Nordenskiöld: op. cit.

⁸ Österreichische National Bibliothek Viena. Secția manuscrise, Mss. lat. 514.

Mării Negre. Este adevărat că adesea hărțile nautice înregistrează și realități depășite cu mai mulți ani în urmă.

Harta lui Iehuda ben Zara dovedește cu prisosință că la sfîrșitul secolului al XV-lea, Europa continua să fie interesată din motive practice, politice și economice în cunoașterea zonei Mării Negre, inclusiv litoralul românesc

DAS BILD DER RUMÄNISCHEN MEERESKÜSTE AUF DER NAUTISCHEN KARTE DES JEHUDA BER ZARA (1497)

Zusammenfassung

E. GLÜCK

Der Verfasser analysiert die Schwarzmeerküste im Portulan von Jehuda ben Zara und bezieht sich auf diejenigen Elemente, die im Zusammenhang mit unserem Land stehen. Das Donaudelta ist mit nur zwei Armen dargestellt. Im allgemeinen ist die Ortsnamenkunde derjenigen aus anderen Karten der betreffenden Zeit gleich. Da es sich ausschließlich um eine nautische Karte handelt, geht der Verfasser nicht in die Beschreibung des Inneren des Landes ein.